3rd International Language, Culture & Literature Symposium

June 15-16, 2017

Akdeniz University
Faculty of Letters
Department of English Language
& Literature

Editor:
Prof. Dr. Arda ARIKAN

e-Proceedings

ISBN:
978-605-84052-4-0

NOVEMBER 2017
ANTALYA/TURKEY

Honorary Chair
(Onursal Başkan)
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Rector, Akdeniz University, TURKEY

Honorary Chair of the Organizing Committee
(Organizasyon Komitesi Onursal Başkanı)
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK, Akdeniz University, **TURKEY**

Organizing Committee
(Düzenleme Kurulu)
Prof. Dr. Arda ARIKAN, Akdeniz University, **TURKEY (Chair)**
Asst. Prof. Dr. Emine ŞENTÜRK, Akdeniz University, **TURKEY**
Asst. Prof. Dr. Orkun KOCABIYIK, Akdeniz University, **TURKEY**
Asst. Prof. Dr. H. Sezgi SARAÇ, Akdeniz University, **TURKEY**
Asst. Prof. Dr. Ersen VURAL, Akdeniz University, **TURKEY**
Burak YİĞİT, Akdeniz University, **TURKEY**
M. Galip ZORBA, Akdeniz University, **TURKEY**
Alaattin YÜCEL, Akdeniz University, **TURKEY**

Scientific Committee
(Bilim ve Hakem Kurulu)
Bugrahan YALVAÇ, Texas A&M University, **USA**
Celeste SIMÕES, Technical University of Lisbon, **PORTUGAL**
Dea MUSKHELISHVILI, Tbilisi State University, **GEORGIA**
Gökhan Veli KÖKTÜRK, Akdeniz University, **TURKEY**
İhsan BULUT, Akdeniz University, **TURKEY**
Jeffrey LIEW, Texas A&M University, **USA**
Jesús VARELA ZAPATA, Santiago de Compostela University, **SPAIN**
Kornelia HAHN, University of Salzburg, **AUSTRIA**
Lourdes D. SOTO, University of Texas, **USA**
Maurita Murphy MARX, University of Iowa, **USA**
Mehmet TAKKAÇ, Atatürk University, **TURKEY**
Mihai COSOVEANU, University of Craiova, **ROMANIA**
Neelakshi C. PREMAWARDHENA, University of Kelaniya, **SRI LANKA**
Nurten BİRLİK, METU, **TURKEY**
Seda BAYRAKTAR, Akdeniz University, **TURKEY**
Serra DURUGÖNÜL, Mersin University, **TURKEY**
Shira KOREN, Bar Ilan University, **ISRAEL**
Tanfer EMİN TUNÇ, Hacettepe University, **TURKEY**

Staff
(Emek Verenler)
Hünkâr BALYEMEZ, Akdeniz University, **TURKEY**
Feyza Nur BİLGİN, Akdeniz University, **TURKEY**
İrem FİDANCI, Akdeniz University, **TURKEY**
Cenk TAKIM, Akdeniz University, **TURKEY**
Veli Furkan TÜRKOĞLU, Akdeniz University, **TURKEY**

Akdeniz Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
III. Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Sempozyumu

Temettuat Kayıtlarına Göre Selanik Şehrinde Kimlikler

Diren ÇAKILCI, Akdeniz Üniversitesi
e-mail: direncakilci@akdeniz.edu.tr

Özet
19. yüzyılda Selanik çeşitli dini, etnik, sosyal ve ekonomik kimlikleri bünyesinde barındıran kozmopolit bir şehirdi. Şehirlilerin, tarihi birikimden miras buldukları kimlikleri yanında Osmanlı Devleti'nin farklı gerekçelerle kullandığı tanımlamalarla oluşan gruplara ait kimlikleri de vardı. Ekonomik gerekçe ve kaygılarla devlet eliyle yapılan pekçok tanımlama Selanik'in 19. yüzyıl ortasındaki sosyo-ekonomik durumunu ortaya koyan temettuat (gelir sayımları) kayıtları vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Selanik'e ait temettuat kayıtları üzerinde yapılan çalışmalarla devletin layık gördüğü ve daha çok dini aidiyet üzerine tanımlanan resmi kimlikler yanında, ekonomik, sosyal, etnik, mesleki ve kültürel kimlikler tespit edilmiştir. Bu sayede bireylerin yalnızca Müslüman, Hristiyan veya Yahudi olmaları değil, hangi meslek sınıfına tabi oldukları, gelir ve kazançları nisbetinde dahil oldukları ekonomik sınıflar, ailevi geçmişlerinin kazandırdığı itibar ve ün, askeri veya dini görevleri dolayısıyla kazanılan unvan ve üstünlükler gibi çeşitli olgulara ulaşılabilmektedir. Daha çok erkeklerin bilgilerine yer verilen bu kayıtlarda kadınların durumu da ayrı bir değerlendirme konusudur. Çoğu zaman varlıklarından dahi bahsedilmeyen kadınlar hakkında yeri geldiğinde ayrıntılı bilgiler sunulması resmi makamların tavır ve tutumlarının sorgulanmasında yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada söz konusu kayıtlarda yer alan bireylerin resmi, dini ve etnik, mesleki ve ekonomik, sosyal ve ailevi kimliklerine dair genel çıkarımlar yapılarak kozmopolit bir şehir olan Selanik'in 19. yüzyıl ortasındaki manzarası çizilmeye çalışılacaktır. Tüm farklılıklara rağmen oluşturmayı başardıkları Selaniklilik kimliğine, farklı bir deyişle aidiyetlere rağmen hemşehri olma bilincine vurgu yapılacaktır. Bu sayede günümüzde insanlar arasındaki sosyal ayrışma ve çatışmaların bertaraf edilebilmesine yardımcı olmak maksadıyla Selanikliliğin örnek teşkil etmesi ümit edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Selanik, Temettuat, Kimlik, Osmanlı Devleti, Gayrimüslimler, Osmanlı Kenti.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarının tartışmasız en önemli ve en meşhur şehri olan Selanik, hem Rumeli hem de Osmanlı Devleti bütününün sosyo-ekonomik tarihine ışık tutacak özellikleri haizdi. Kozmopolit nüfus yapısıyla bilinen Selanik 19. yüzyılda değişmeye başlayan kimlik tercihleri ve devletin resmi kimlik tanımları sonucunda söz konusu çok renkliliğini daha da artırmıştır. Tüm alt kimliklere rağmen 19. yüzyıl ortasında gerek merkezi otorite için gerekse şehirde yaşayanlar için temel aidiyet bilinci dindi. Bu nedenle Selanik'in başrol oyuncuları Yahudiler (en kalabalık nüfusa sahip), Müslümanlar ve Hristiyanlardı.

Bölgesel sınıflandırmalar içerisinde yer alan yerleşim merkezlerinin aynı bütünün parçaları olduğu yanılgısından ziyade, bir şehir içerisindeki aynı

cemaate mahsus mahalleler arasında dahi farklılıklar olabileceği bilinciyle hareket edilen bu çalışmada, reform çağı 19. yüzyılda Selanik'in en önemli meselelerinden kimlik konusu tartışılacaktır. Temettuat defterlerinin sosyo-ekonomik verileri ışığında ele alınacak olan kimlik kavramının, 19. yüzyıl ortasında Selanik için nasıl tanımlandığı ve çeşitlendiği sorgulanacaktır. Ayrıca Selaniklilerin sosyo-ekonomik aidiyetlerinin geleneksel Osmanlı sosyal tabaklaşmasına nazaran farklılık gösterip göstermediklerine cevap aranacaktır. Son raddede maksadım, Selaniklilerin sosyal dünyasının resminin çizilebilmesine katkı sağlamaktır. Peki sosyal dünyadan kasıt nedir? Arkonaç'ın W. S. Rogers'tan çevirip aktardığı benzetmede *"Sosyal dünya sanki müzik yapmak gibidir-müzik ancak insanlar yaptığında ve insanlar yüzünden vardır. Çalınan müziğe ve nasıl çalındığına çok çeşitli şeyler katkıda bulunur. Eldeki müzik aletleri, çalanların ve söyleyenlerin becerileri, yetenekleri, çalınan parçayı idare edenin olup olmaması, varsa yorum farklılıkları, bütün bunların hepsinin bir etkisi vardır. Müziğin nerede ve ne zaman icra edildiği fark yaratacaktır. Bazen memnun edilmesi gereken bir dinleyici kitlesi olacaktır hatta bazen de neyin çalınabileceği üzerinde siyasi kısıtlamalar olacaktır. Ama müzik aletlerini çalanlar olmadıkça ortada müzik olmayacaktır."* (Arkonaç, 2008, s.8-9) şeklinde belirtilmiştir. Söz konusu benzetmeden hareketle Selaniklilerin farklılıklarını, benzerliklerini, yetenek ve uğraşlarını, iktidar ilişkileri ve paylaşımlarını ortaya koyarak onların sosyal dünyasını daha iyi anlayabileceğimiz kanaatindeyiz. O halde bunu yapabilmek için onlara ait tüm üst ve alt kimlikleri saptamak için uğraş verilmelidir.

Çalışmanın esas kaynağı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ML.VRD.TMT.d koduyla tasnif edilen ve 1844/1845 tarihinde tutulan Selanik Yahudi, Müslüman, Hristiyan ve Kıbtiyan mahalleleri temettuat defterleri olacaktır. Bu çalışma ile temettuat defterlerine farklı bakış açısı sunarak, kuru istatistiki bilgi veren örneklerden ayrışan, yeni anlatımlara sahip çalışmalara katkı sağlanması ümit edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Kimlik Tanımları

Basit anlamıyla kimlik, bireyin veya dâhil olduğu sosyal grubun diğerlerinden farklılaştırılarak tanımlanmasıdır. Modern toplumlarda bireylerin kişisel kabulleriyle kazanılan kimlik, geleneksel kültürlerde aynı metotla elde edilmemekteydi. Dünyaya gelen birey içine doğduğu cemaatin kimlik tanımları çerçevesine tabii bir kimliğe zaten sahip olmaktaydı (Özcoşar, 2012, s.172-173). Birey, Osmanlı mahallesinde iktidar tarafından ekonomik ve adli olarak denetim altında tutulduğu gibi, mahallenin aidiyet ve dayanışma ruhu içerisinde kendi psikolojik kimliğini de inşa etme fırsatı buluyordu (Bayramoğlu Alada, 2008, s.17). Söz konusu cemaatlerin kimlikleri ise ortak yaşam sahası olan şehirler için özgün kimlikler yaratmıştı. Oluşan bu şehirlilik kimliği tümden gelimci bir yolla tüm farklılıklara rağmen şehirdeki

her bir cemaat ve cemaatlerdeki her bir bireyin ortak özellikleri haiz hemşehrilik kimliğine sahip olmasına vesile olmuştu. Öyleki tüm farklılıklara rağmen inşa edilen bu ortak kimlik bilinci ortak yaşam sahasındaki nizam ve huzurun teminini de kolaylaştırmış olmalıdır.

Ortaylı'nın kimlik tanımında belirttiği gibi, kimlik bir kavmin belirli bir din etrafında toplanmasıydı (Ortaylı, 1999, s.25). Foucault'ya (2003) göre ise beden ve birey gibi kimliği de iktidar yaratır. O halde Osmanlı merkezi otoritesi tarafından teşkil edilen millet sistemindeki dini; ve sosyo-ekonomik kıstaslarca şekillendirilen sosyal kategoriler (anasır-ı erbaa) iktidar tarafından tayin edilmiş en belirgin kimliklerdi. Bunlar haricinde Osmanlı topraklarında yaşayan her bireyin sahip olduğu üst kimliğin "*tebaa-i Devlet-i Aliyye'den olma"* olduğunu unutmamak gerekir. Bu birincil kimlik Tanzimat ile birlikte, milliyetçi akımlara karşı bir savunma stratejisi olarak kullanılan Osmanlıcılık idealinin de temeliydi. Bu kimlik dini sınırları aşmış ve Osmanlı saltanatına bağlılık esasına dayandırılmıştı (Mazower, 2013, s.212). Osmanlı tebaasından olan her bireyin dil, din, etnik veyahut kültürel özellikleri ne olursa olsun bunları yaşama ve yaşatma özgürlüğü muhakkaktı. Bunu mümkün kılmak, Allah tarafından halkı korumak ve gözetmekle vazifelendirilen Osmanlı sultanlarının da zaten meşruiyet dayanağıydı. Bu çerçevede hakim kültürün empoze edilmeye çalışılması gibi bir kimlik tehdidi ile karşı karşıya kalmayan tüm Osmanlı unsurlarının homojenize edilme gibi bir gayeden uzak, aksine tüm renkleriyle bir bütünlük yaratacak toplumsal sistemle yönetilmesi beklenilendi. Koyuncu'nun ifade ettiği gibi *"heterojenlik içinde bir bütünlük"* olarak ifade edilebilecek olan bu sistem Osmanlı tipi bir yaşam tarzını geliştirmişti. Ona göre çok çeşitlilik arz eden Osmanlı toplumu birarada yaşama hususunu da başarmıştı (Koyuncu, 2004, s.203).

Selanik Temettuatları ve Kimlik Tanımlarında Önemi

"Klasik Dönem"de anasır-ı erbaa (kalemiye, seyfiye, ulema ve reaya) ile millet sistemine yaslanan ve Karpat tarafından "çift yapılanma sistemi" (Karpat, 2006, s.71-72) olarak kavramlaştırılan Osmanlı toplum yapısının 19. yüzyılın başı itibariyle değişmeye başladığı varsayılır (Adanır ve Faroqhi, 2011, s.37). Ancak bunun her bölge için farklı süreçlerle ve farklı bir kronolojiyle gerçekleştiğini bilmek gerekir. Kimlik özelliklerinin milliyetçi söylem ve ideolojiyle Balkan toplumlarına tam anlamıyla nüfuz ettiği 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra -bilhassa yüzyılın sonunda- "çift yapılanma sitemi"nin temel ayaklarından olan "millet" kavramının ve bu kavram çerçevesinde dini aidiyetler temel alınarak kimlik tanımı getirilen cemaatlerin etnik bir tasnife de tabi tutulması bahse konu yapıyı kökten değiştirmiştir (Adanır ve Faroqhi, 2011, s.38-39). Bu noktada 19. yüzyıl öncesi kimlik tanımları veya yüzyıl sonunda başkalaşan tanımlar ile Osmanlı Devleti'nin birbirinden farklı tarihsel süreçlere sahip merkezlerinde hele de değişimin durmaksızın devam

ettiği yüzyılın bütününde uygulanması anakronizmin somut bir örneği olacaktır. Bu nedenle 19. yüzyılda şehirlerin sosyo-ekonomik yapısını yansıtan ve şehirli cemaatler yanında bireylerin özelliklerini de gösteren etkenler söz konusu değişim sürecindeki değişimlere ışık tutacaktır. Temettuat defterleri de bu kabilden malzemeler olması bakımından önem arz etmektedir.

Kozmopolit toplum yapısı ile meşhur Selanik'e ait 1844/1845 yılına ait temettuat kayıtları (Selanik temettuatları üzerine istatistiki bir değerlendirme için bkz. Gökaçtı, 1997) sözü edilen anakronizm yanılgısına düşmeden 19. yüzyıl ortasında Selanikli kimlikleri ele almamıza fırsat tanımaktadır. Osmanlı toplum kategorizasyonunun esas kıstası (din haricinde) ekonomik konum olduğundan, değişen vergi mükellefiyeti sistemiyle kazanca dayalı vergi toplanması usulünün bir gereği olarak hazırlanan bu kayıtların haiz olduğu tanımlar, kavramlar, tasnifler ve ayrıntılar şehrin değişmekte olan sosyo-ekonomik yapısını yansıtması bakımından önemlidir (Kütükoğlu, 1995, s.395; Öztürk, 2003, s.287). Foucault'nun fikriyle hareket ederek kimliklerin iktidar tarafından inşa edildiği görüşüne inandığımızda ise Osmanlı merkezi iktidarı eliyle belirlenen kaide ve usullere uygun olarak tutulan bu defterlerin, ahalinin belirli sıfatlarla tanımlanarak kimlik tasniflerinin listelendiği kayıtlar olarak okunması mümkündür. Birçok merkeze ait temettuat defterleri arasında yapılan çalışmalar ile tespit edilmiş olan bariz farklılıklar ise tam da bu noktada yerel iktidar birimlerinin söz konusu defterlere yansıması olarak değerlendirilmelidir. Nitekim her bir iktidar biriminin kimliklerin oluşumunda etkisi vardır. Selanik'in tarihi ve kültürel birikimi diğer Osmanlı merkezlerinden tabiatiyle farklı güç dengelerinin tesisini beraberinde getirmiş olmalıdır. Bu çerçevede kimliklerin tarihi ve kültürel birikimin bir hasılatı olduğunu da unutmamak gerekir.

Selanik'te Kimlikler

Temettuat defterleri üzerinde yapılan çalışma sonucunda "Osmanlı" üst kimliği altında şekillenen ve geleneksel sınıflandırmaya da uygun olarak dini ve sosyo-ekonomik olarak iki bölümde değerlendirebileceğimiz Selanik kimlikleri, şüphesiz şehirdeki resmin bütününü ortaya koymak için yeterli değildir. Buradaki maksad zaten, Selanik'teki kimliklerin çeşitliliğine ışık tutabilmektir. Zira bu konuda incelemekte olduğum temettuat defterlerinin de kısıtlılıkları olduğunu belirtmek gerekir, örneğin şehrin önemli bir öğesi olan dönmelerin deftere hiç yansımadığı veya değişik Hristiyan etnisitelerinin tek bir Rum başlığı altında toplanması gibi.

Devletin ekonomik menfaatleri gözetilerek hazırlanan bu defterler daha çok sosyo-ekonomik kimliklerin tespitini kolaylaştırsa da dini cemaatlere mahsus mahallelerin ayrı ayrı listelenmesi söz konusu defterlerin Yahudi (BOA., ML.VRD.TMT.d, 11464;11466; 11470; 11537; 11546; 11577; 11587; 11620; 11679; 11699; 11719; 11726; 11758; 17652), Müslüman (BOA.,

ML.VRD.TMT.d,11487; 11654; 11655) ve Rumiyan(Hristiyan) (BOA., ML.VRD.TMT.d, 11536; 11537; 11566; 11609; 11621; 11635; 11671; 11682; 11725; 11761) başlıkları altında tasnif edilerek dini kimliklerin birincil kıstas olduğu bir kategorizasyonu ortaya koymuştur. Buradaki istisna, Müslüman veya Hristiyan inancına sahip oldukları bilindiği halde "Kıbtiyan" (BOA., ML.VRD.TMT.d, 11604) başlığıyla ayrı bir defterde yer verilen Çingenelerdir. Müsteminler (BOA., ML.VRD.TMT.d, 11464) ise Hristiyan oldukları halde tebaa-i Devlet-i Aliye'den olmadıkları için üst kimlik altında yer alamadıklarından sosyo-ekonomik özelliklerinin kaydedilmesi gerekçesi ile ayrı bir deftere işlenmişlerdir (Selanik Müstemin temettuat defteri üzerinde bir değerlendirme için bkz. Gökaçtı, 2002).

1.Dini Kimlikler

*Müslümanlar:*Kayıtların tutulduğu tarihlerde millet sistemi esaslarına riayet edildiği ve geleneğin sürdürüldüğü açıktır. Millet-i hakime konumunda olan Müslüman cemaatinden olmak devlet nazarında makbul olduğundan, cemaat içerisindeki bireylerin etnik özellikleri veya muhtedi olup olmadıkları önemsizdir. Nitekim Müslüman mahallelerine ait defterlerde söz konusu ayrıntılara ilişkin bilgi bulmak imkansızdır. Örneğin Sabetay Sevi'nin yolundan giden ve Selanik'te ne Müslümanlar ne de Yahudiler tarafından bir kefeye sığdırılmayan Dönmeler hiçbir ize rastlanmayacak surette Müslüman defterlerinde kaydedilmiştir. Bu konuda, farklı çalışmasıyla öne çıkan Dilek Akyalçın Kaya'nın tezinde (2013), ancak farklı kaynak ve bilgilere istinaden Müslümanlar arasındaki Dönmeler seçilebilmiştir.

Rumlar: Etnik veya kültürel kökenleri farklı olduğu halde Hristiyan olmaları sebebiyle birçok unsur da Rum olarak kayıtlarda yer almıştır. Rumiyan milleti olarak tanımlanan bu grup içerisinde şüphesiz Selanikli Bulgarlar (çoğunluğu Selanik taşrasında sakinse de sur içinde de küçük bir Bulgar topluluğu mevcuttu) (Lory, 2014, s.164) ve diğer örneklerde bulunmaktaydı. Burada Ortaylı'nın kimlik tanımındaki bir hususun aktarılması söz konusu durumu izah edecektir. Ortaylı'ya göre dini farklı gruplar tek bir dil şemsiyesi altında bir kimliğe sahip olabilecekleri gibi farklı dilleri konuşan gruplar da aynı din altında bir bütün teşkil edebilirdi (Ortaylı, 1999, s.25). Bu ikinci hususun tezahürü şüphesiz Osmanlı millet sisteminin esaslarındadır. Bilhassa Rum Patrikhanesi'ne bağlı olduklarından Hristiyan Selaniklilerin tümü devlet nazarında Rum milletindendi (Anastassiadou, 2010, s.63). Burada Rum olmanın Hristiyan olmak anlamına geldiği ve herhangi bir etnik aidiyet bildirmediğini belirtmek gerekir.

Yahudiler: Selanik'in en kalabalık cemaati Yahudilerdi. Şehrin kuruluşundan itibaren Yahudilerin mevcudiyeti ve bilhassa İspanya Yahudilerinin iskanından sonraki süreçte Selanik şehri, Yahudi kimliği ile özdeşleşmişti. Nitekim Molho'ya göre Yahudi toplumu olmaksızın bir Selanik tarihi

yazılamayacağı gibi Selanik şehir tarihi değerlendirilmeden Yahudi tarihini kaleme almakta imkansızdır (Molho, 2005, s.19). Yahudiler, 19. yüzyıl ortasında kalabalık nüfuslarıyla şehrin belli başlı mahallelerinde sıkışık bir vaziyette sakindi. Yahudilerin bu durumu, temettuat kayıtlarındaki istifli ve bitevi yazıyla adeta resmedilmekteydi. Dar bir sahada müşterek hanelerde çok fazla bireyin yaşadığı açık olan bu Yahudi hanelerinin ve dolayısıyla hane sakinlerinin en belirgin özelliklerinden biri çoğunluğunun "müsteciren" ikamet ediyor olmasıydı. Bir diğer belirgin özellikleri ise *"sail", "amelmande", "şunun bunun ianesi ile geçinmekte"* gibi ifadelerle belirtilen içerisinde bulundukları ekonomik buhrandı. İki durum da, bu tarihlerde Selanik'te Yahudi kimliğinin çoğunlukla "yoksul" anlamına geldiğini işaret etmektedir. Akyalçın Kaya'nın bu konuda hassaten yazılan makalesinde de belirtildiği gibi söz konusu dönemde Yahudi cemaati yoksullukla mücadele halindeydi (Akyalçın Kaya, 2014, s.313-336).

Genel anlamda dini kimlikler başlığı altında ifade edilen bu hususlar, Osmanlı millet sisteminin halen Selanik'te faal olduğunu ortaya koymaktadır. Bir ulus devlet olarak Yunanistan'ın kurulmuş olması, henüz tam bir başarı elde edemese de Sırpların milliyetçilik şuuruyla hareket ediyor olmaları ve Balkanlar üzerinde menfaat rekabeti sürdüren yabancı devletlerin tüm kışkırtmalarına rağmen 19. yüzyıl ortasında Selanik'te dini aidiyete göre nizam verilen toplumsal yapı muhafaza edilmekteydi.

2.Sosyo-Ekonomik Kimlikler

Dini kimliklere kıyasla sosyo-ekonomik kimlikler hakkında daha somut ve daha çeşitli bilgilere ulaşabildiğimiz temettuat kayıtları dini kimliklerin ötesine geçip Selaniklileri farklı kategorizasyonlarla değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Öyle ki Selaniklilik kimliğini olgunlaştıran bu alt kimlikler bireylerin ekonomik ve sosyal uğraşları çerçevesinde ortak yaşam sahaları yaratıp bunları paylaşarak daimi irtibat halinde kalmalarını sağlamıştı. "Klasik Dönem"in kalemiye, seyfiye, ulema ve reaya sınıflamasının bariz bir şekilde başkalaştığı açık olan 1840'lı yıllar Selanik'inde, değişen sosyal ve ekonomik dinamikler çerçevesinde kazanılan yeni ünvanlar, sıfatlar ve diğer gruplardan farklılaştırılarak yaratılan kimlikler olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada temettuat defterleri üzerinde sosyal ve ekonomik olarak iki ayrı üst kimlik tasnifine gitmek mümkündür.

a.Ekonomik Kimlikler

Toprak Sahipleri: Selanik şehir surları dahilinde yaşayan Selanikliler içinde doğrudan bir uğraşa sahip olup olmadığı kesin olmayan, buna rağmen sur dışındaki köy ve çiftliklerde çeşitli gayrimenkullere sahip olup geçimini buradan temin eden büyük bir grup vardır. Açıkça belirtilmelidirki bu gruptakiler genellikle Müslümandır. Defterlerde *"ashab-ı alaka"* veya *"ashab-ı*

çiftlikat" gibi sıfatlarla tanımlanan bu bireyler toprakla meşguldür. Selanik merkezinde ikamet etmekle birlikte hanelerini şehir dışındaki toprakları işleterek geçindirmektedirler. Toprak sahipleriyle benzer surette değerlendirilebilecek olan diğer bir kesim de *"ashab-ı ağnam"* olarak adlandırılan ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile uğraşan bireylerdir. Bunların bir kısmı belirli bir toprağı işletip aynı zamanda hayvan yetiştiriciliği yaparken, bazıları sadece hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşmaktadır.

Esnaf: Toprak sahiplerinden farklı olarak şehir merkezinde iş tutan ve Selanik'teki onlarca meslek sınıfından biriyle meşgul olan önemli bir nüfusu esnaf grubu teşkil eder. Kendi mülkleri olan dükkanlarda veya kirada bulundukları yerlerde veya büyük hanlar içerisinde meslekleriyle meşgul olan esnaf kesimi, mesleklerinin özellikleri gereği belirli gruplara da ayrılmıştı. Bunların ilki, el emeğiyle ürünler ortaya koyarak veya yine ustalık gerektiren konularda hizmet vererek diğerlerinden ayrışan sanaat(zanaat) erbabıdır. Belirli bir tecrübe ve marifet gerektiren işlerin dahil olduğu bu gruptaki bireyler diğer ekonomik gruplardan farklı olarak ustalık liyakatine sahiptiler. Yanlarında çalışan ve geleceğin ustaları olan çırak ve kalfa unvanlarına sahip olanlar sadece bu meslek gruplarında bulunmaktaydı. Ekonomik dünyanın üreticileri olan sanaatkarlardan sonra alım-satım gibi uğraşlarla meşgul olan ikinci grup, ticaret erbabıydı. Bu grup içinde dikkati çeken mültezimlerdir. Eskinin şaşalı iltizam sahipleri, devletle iş tutan iç borçlanma birimlerine verilen bu kimlik bu tarihlerde Selanik'te küçük kazanç kapılarını işleten bireyler için kullanılmaktaydı. Bir diğer grup, kitabet erbabıydı. Daha çok yazıcılık mesleğiyle uğraşanların dahil edildiği bu kategori, klasik anlamdaki kalemiye sınıfıyla alakalı olmayıp devlet kalemleri haricinde özel yazıcılık ile meşgul oluyorlardı. Bu sınıf dahilinde değerlendirilebilecek son grup ise *"erbab-ı ziraat"*tir. Toprak veya hayvan sahibi olmadıkları halde zirai işlerle meşgul olanların dahil edildiği bu tasnifte dikkat çeken meslek subaşılıktır. Klasik dönem Osmanlı hayatında yetki sahibi mahalli bir idareci ismi olan subaşı, 19. yüzyılda Selanik'te toprak sahiplerinin kethüdaları pozisyonunda hizmet veren kişiler için kullanılmıştır.

Hizmetkarlar: Esnaf erbabından sonra Selanik'te önemli bir nüfusa sahip olan ekonomik sınıf hizmetkarlardır. Temettuat kayıtlarında *"adi hizmetkar"* olarak tanımlanan bu kimseler, şehir dahilinde çeşitli alanlarda ahaliye hizmet ederek ihtiyaçlarını karşılayan bireylerden oluşmaktaydı. Daimi veya kısa süreli olmak üzere ücret karşılığında bir meslek erbabı veya bir mülk sahibi yanında çalışan bu kimseler Selanik'in iş gücünde önemli bir konuma sahiptiler. Ancak ücrete tabi çalışıyor olmaları, kazanç miktarlarında da görüleceği üzere, diğer ekonomik sınıflar karşısında daha düşük bir refah seviyesine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Devlet Görevlileri: Kendi işinde veya başka bir kimsenin yanında çalışanlar haricinde Selanik'in önemli bir ekonomik sınıfını devlet görevlileri

oluşturmuştur. Vermiş oldukları hizmet karşılığında devlet tarafından maaşa bağlanan bu kimseler çeşitli devlet kalemlerinde çalışan katip, muhzır, hizmetli v.s. yanında bilhassa askerlerden müteşekkildi. Selanik surlarının zirvesinde bulunan Selanik Kalesi başta olmak üzere şehirdeki sair askeri mevkilerde görev yapan askerlere söz konusu kayıtlarda hizmet alanı ve rütbe gibi özellikleri belirtilerek yer verilmiştir. Bunlar içinde önemli bir sayıya sahip olanlar Selanik Kalesi topçu neferleridir. Topçular yanında şehirdeki diğer bir önemli grup nizamiye askerleridir. Askerler içinde İstanbul'da görevli olanlar yanında tekaüd olanlar da ayrıca belirtilmiş ve bilfiil hizmete devam etmeseler de bu kategoriye dahil olmuşlardır. Son olarak belirtilmelidir ki askeri bir unvanla tanımlanan tüm kişiler Müslümanlardan oluşmaktadır.

b.Sosyal Kimlikler

Özellikle ekonomik kazanç ve vergi miktarları çerçevesinde tutulan temettuat kayıtlarında açıkça belirtilmiş ekonomik tasnifleri daha da detaylandıran sosyal kimlikler de yer almaktadır. Bu kimlikler, bireylerin mesleki, dini, kültürel, ailevi veyahut ekonomik özellikleri sonucu kazandıkları ve diğer Selaniklilerden farklılaştıkları sosyal statüler olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki iktidar, aşağıda da örnekleri görüleceği üzere, bilhassa Müslüman tebaasının alt kimliklerini ortaya çıkartacak ayrıntılara önem verirken, gayrimüslimlere ait kayıtlar daha muhtasardır. Bu da toplumun genelinde gayrimüslim kimliklerin iktidar tarafından nasıl algılandığına dair bize ip uçları sunar. Bu durum gayrimüslim reayanın sosyal kimliklerinin deftere yansımasına mani olurken daha ziyade ekonomik statü ve kimliklerinin tanımlanmasına ihtiyaç duyulduğunu ve sosyal özelliklerinin önemsenmediğini akla getirmektedir.

Ailevi Kimlikler: Özellikle Müslüman kesim arasında görülen ve bireyin köklü ailesinin ismiyle anıldığı örnekler pek çoktur. *"Ahmedbeyzade", "Ahmed Reşid Efendizade", "Eğribozi Silahdar Yusuf Beyzade", "Şehbenderizade", "Sofuzade", "Ebubekirzade", "Ali Ağazade"* gibi aile isimleriyle birlikte kaydedilen birçok erkek bu kimlikler sayesinde herhangi bir ekonomik ayrıcalığa sahip olmasa da köklü ailelere mensup olmaları hasebiyle iktidar nezdinde itibara sahiptirler. Örneğin Tarakçı Mahallesi'nde sakin Mehmed isimli şahıs *"Ali Ağazade Mehmed Ağa"* olarak kaydedilirken komşusu Ahmed *"Abdullah oğlu Ahmed"* şeklinde sade bir surette yazılmıştır. Bu husus bilhassa önemli mevkilerde görev yapan devlet adamlarının kayıtlarında ve yine şehrin eski, büyük ve zengin ailelerine mensup bireylerde kullanılmıştır. Aynı uygulama kadınlar için de geçerlidir. Herhangi bir kazancı olduğu takdirde temettuat kayıtlarında yer alan kadınlar çoğu yerde ve bilhassa gayrimüslimlerde *"kızı", "zevcesi", "validesi"* gibi aidiyet ifadeleriyle hane reisine atıfla yer almıştır. Ancak köklü ailelere mensup kadınlar *"Ahmed Bey Efendi mersumun halileleri Zekiye ve Nefise ve Ayşe", "mir-i mumaileyhin validesi Refia Hanım binti Yusuf Bey"* ve diğer örneklerinde olduğu gibi babaları isimleriyle tanımlanmıştır. Bu

da iktidar nezdinde kadın veya erkek farketmeksizin köklü bir aileye mensup olup olmamanın kayda değer olduğunu göstermektedir. Burada tespiti yapılan ailevi kimlikler, Osmanlı şehirlerinin yerel güç ve denge unsuru olan "eşraf"ın Selanik'teki varlığına işaret etmektedir. Osmanlı şehrinde eşrafı oluşturan etkenler göz önüne alınarak, Selanik'te idari, askeri, ekonomik, kültürel ve tarihi temellerle yerel otoriteyi elinde bulundurduğu anlaşılan bu aileler, şehrin sosyal dünyasının inşasında merkezi iktidar kadar etki sahibi olan yerel iktidar birimleriydi (Özcoşar, 2015, s.131, 141).

Dini Liderler ve Görevliler: Temettuat kayıtlarında Müslüman, Hristiyan ve Yahudi mahallelerinde bulunan ibadet yerlerini yöneten imam, papaz ve hahamlar işaret edilmiştir. Bunlar yanında dini görevleri sebebiyle toplum içerisinde belirli bir statüye sahip sair hizmetliler de isimler üzerine düşülen notlarla belirtilmiştir. Bu durumlarda genellikle görev yerleri de belirtilmiştir. Bilhassa Müslüman mahallelerinde sakin müezzin, hatip, naib ve zaviyedarlar defterlerde belirtilmiştir. Bunun yanında Selanik Müslümanları nezdinde ve tabiatiyle iktidar nezdinde itibar sahibi olan diğer dini kimliklere de vurgu yapılmıştır. Bu noktada şehirde bulunan tekke, dergah veya zaviyeleri yöneten şeyhler ile buralara tabi olan dervişler isimleriyle birlikte izah edilmiştir. Ayrıca söz konusu şeyh ve dervişlerin hangi tarikata mensup oldukları da *"tarik-i halvetiyeden/tarik-i mevleviyeden/tarik-i kadiriyeden"* şeklinde belirtilmiştir. Bu sayede şehirde Halveti, Mevlevi ve Kadiri tarikatlarına bağlı olmaktan kaynaklanan kimlikler olduğu tespit edilmiştir. Müslüman tarikat mensuplarına benzer surette Hristiyan manastırlarında ikamet eden keşiş ve rahiplere dair herhangi bir kayıt yoktur (Çakılcı, 2017, s.447-462). Bu durum ibadet merkezi dışında herhangi bir haneyi mesken tutmamalarından ileri gelmiş olmalıdır.

Unvan Sahipleri: Kayıtlarda pek sık rastlanan unvanlar tabiyatiyle *"elhac", "hafız" ve "esseyid"* gibi Müslümanlara ait olanlardır. Bunlar yanında ilim ve irfan sahibi olmak, eğitimci olmak veyahut devlet makamlarında önemli mevkilere yükselmiş olmak da iktidar nezdinde değer verilen bir husus olmuştur. *"Müderrisin-i kiramdan…", "mürşid-i kiramdan…", "muallim-i sıbyan", "mütevelli-i vakf-ı…", "Istabl-ı amire müdürlüğü payelülerinden…", "Dergah-ı Ali kapucubaşılarından…", "ser-bevvabin-i Dergah-ı Aliden…"* gibi sıfatlar kullanılarak diğer Müslümanlardan farklı bir pozisyona yerleştirilen bu kimseler iktidarın itibar gösterdiği ve ahali arasında öne çıkan kişiler olmuştur. Sık karşılaşılmasa da özel bir manayı ihtiva etmesi muhtemel olan diğer bir unvan *"ağa"*dır. Ocağın ilgasından önce yaygın surette Yeniçeriler için kullanılan bu unvan, sair merkezlerde olduğu gibi Selanik'te de yeniçeri ocağının artık var olmadı bu tarihlerde, ocağın eski mensuplarının izinin sürülmesinde bir fırsat olabilir.

3.Ötekiler

Selanik temettuat kayıtlarında Osmanlı iktidarının önem atfederek çeşitli dini, ekonomik ve sosyal kimliklerle tasnif ettiği bireyler dışında bahsedilen tanımlar haricinde değerlendirdiği, dolayısıyla öteki olarak bu kayıtlarda karşımıza çıkan Selanikliler de mevcuttu. İktidarın kültürel, dini, etnik, ekonomik ve cinsiyet özelliklerini baz alması sonucunda, belki de "zamanın ruhu" gereği, yapılmış bu ötekileştirme sonucunda ayrı bir değerlendirmeye muhtaç, aşağıdaki kategoriler meydana gelmiştir.

Kıbtiler: Osmanlı resmi kayıtlarında *"kıbtiyan milleti"* olarak tanımlanan çingeneler anayurtları Hindistan'dan hareketle tarih boyunca dünyanın birçok bölgesine yayılmış, gelenek ve kültürleriyle dahil oldukları toplumlar içerisinde daimi olarak farklı kabul edilerek ötekileştirilmişlerdir (Altınöz, 2013, s.27-30). Temettuat kayıtlarından daha eski tarihli arşiv evrak ve defterlerinde de Müslüman ve Hristiyan unsurlardan ayrı değerlendirildiği bilinen kıbtiler, Selanik temettuatlarında da bu gruplardan ayrı bir şekilde farklı bir defterde yazılmışlardır. Selanik kıbtileri arasında Müslüman olduğu gibi Hristiyanlar da bulunduğu halde tek defterde birlikte yazıldıkları görülse de, sakin oldukları mahallelerin farklı olması hasebiyle ayrı başlıklar altında kaydedilmişlerdir. Klasik millet sistemi anlayışını bu tarihlerde Selanik'te devam ettirdiği yukarıda da izah edilen Osmanlı iktidarı kıbtileri bu tasnife dahil etmeyerek etnik ve kültürel bir kategorizasyonla onları ötekileştirmiştir. Ancak etnik-kültürel kıstasın birincil kimlik tanımı olarak kullanılması sonrasında yine dini bir ayrım gözetilerek Müslüman çingeneler *"kıbtiyan"*, Hristiyan çingeneler ise *"reaya kıbtiyan"* olarak isimlendirilmiş ve dini farklılıklarının vurgulanması unutulmamıştır. Bu surette sair Selaniklilerden kültürel ve etnik özellikleri nedeniyle "öteki" olarak niteleyebileceğimiz bir kimlik oluşmuştur.

Müsteminler: Selanik temettuatlarında şehrin Rum mahallelerinde sakin olsalar dahi hassaten tutulan bir defterde yer verilen bir diğer grup müsteminlerdir. Yabancı bir devlet tabiyetinde olup Osmanlı topraklarında ticaretle meşgul olarak ikamet eden bireylere devlet tarafından verilen bu kimlik, kıbtiler gibi iktidar eliyle ötekileştirilen bir grup olsa dahi söz konusu kimliği kendi rızalarıyla tercih etmeleri sebebiyle farklı bir konuma sahiptirler. Nitekim, daha önce Osmanlı tebaasından olup vergi muafiyetinden istifade etmek gayesiyle yabancı bir devletin vatandaşlığını tercih ederek "Osmanlı" kimliğini reddeden bu insanlar çoğunlukla Selanikli Rumlardır ve tamamen kendi kararlarıyla bu kimliği seçmişlerdir. Selanik'te eski tarihlerden itibaren "Frenk" olarak adlandırılan Avrupalı tüccarların sakin olduğu ve şehirde bir de Frenk mahallesi olduğu bilinmekle birlikte (Anastassiadou, 2010, s.64-65), daha çok Katolik Mezhebine tabi olan bu kimselere müstemin defterinde yer verilmemiştir. Ancak tabiiyet değiştirerek bu kimliği kendi rızasıyla seçen müsteminler devlet nezdinde farklı bir statüde kabul edilerek vergi alınmamasına rağmen emlak ve kazançları kayıt altına alınmak istenmiştir.

Kadınlar: Temettuat kayıtlarında Osmanlı nüfus sayımlarında olduğu gibi erkek tebaanın sayımı esastır. Ancak söz konusu temettu sayımlarıyla bireylerin emlak ve gelirleri kayıt altına alınmaya çalışıldığından, herhangi bir kalemden gelire sahip veya emlak sahibi olan kadınlar da pek sınırlı olmak üzere bu defterlerde yer almıştır. Kadınların "öteki" olarak değerlendirilmesine gerekçe olan ise cinsiyet temelli bu kayıtlarda kadınların erkekler üzerinden tanımlanarak bir kimliğe büründürülmesi olmuştur. Gayrimüslim kadın örneklerin aksine hane reisi olarak kaydedilmedikleri görülen Müslüman kadınlar baba, eş, kardeş, damat ve sair erkek akrabalarının hanelerinde kaydedilmişlerdir. Yukarıda da değinildiği üzere köklü ailelere mensup kadınların bilgileri sade olanlara kıyasla daha ayrıntılı ve farklı üsluplarla tutulmuştur. Gayrimüslim kadınlara ait kayıtlarda görülen hane reisi yazılma durumunda ise kadınların bekar veya dul olup olmadıkları açıkça ifade edilirken Rum kadınların isimleriyle *"nasraniye"* sıfatı birlikte yazılarak Hristiyan dinine mensup oldukları bilhassa vurgulanmıştır.

Çocuklar: Ebeveynlerinin sorumluluğunda olan çocuklar, herhangi bir gelire veya emlaka sahip olmadıkları müddetçe temettuat kayıtlarında yer almamışlardır. Ancak herhangi bir uğraşa sahip olmadığı halde kira vesair bir geliri olan çocuklar nadiren kayıtlara girmiştir. Böyle durumlarda çocukların sosyal durumları ifade edilerek tabii olarak bir kimliğe büründürülmüşlerdir. Nadir örnekleri olduğu üzere daha çok *"talebe", "okumağla meşgul"* olarak tanımlanan bu çocuklar haricinde babaları hayatta olmayanlar için *"yetim/yetime",* hem baba hem de anneleri ölmüş olanlar için ise *"yetim ve öksüz"* sıfatları verilmiştir. Yetim olmaları halinde hane reisi olarak kaydedilmiş örnekleri bulunan çocukların ekserisi akrabaları veya kanunen vasileri olarak tayin edilen kişilerin hanelerinde kayıt edilmişlerdir.

Engelliler: Şehirlilerin ekonomik durumlarını ortaya koymayı amaçlayan temettuat kayıtları hiçbir geliri veya emlakı olmadığı halde birçok kişiye ait bilgileri de haizdir. Bireylerin herhangi bir uğraşa sahip olmaması durumunu izah etmek gayesiyle tutulan bu tür bilgilerde, iktidar nezdinde iş göremez olarak kabul edilen ve fiziki veya ruhsal engellere sahip olanlara yer verilmiştir. Fiziki engeller *"amelmande"* (iş göremez), *"alil"* (sakat), *"ama"* (kör), *"iki gözü ama", "esir-i firaş"* (yatalak); ruhsal engeller ise *"mecnun"* ve *"meczub"* şeklinde kayıtlarda yer almıştır.

İşsiz ve Yardıma Muhtaçlar: Kayıtlarda yaşlılığı veya engeli sebebiyle çalışmayan bu nedenle de birilerinin yardımıyla hayatını devam ettirenlere çok sık rastlanmaktadır. Bilhassa Yahudi yoksullar için kullanılan *"sail"* (dilenci) sıfatı Müslümanlar için hiç kullanılmamıştır. Temettuat kayıtlarındaiktidar, Müslümanlar için *"erbab-ı ihtiyaçtan idüğü"* ifadesinin kullanımına özen göstererek Müslüman yoksulların durumlarının kendi tercihleri olmadığı anlamında edilgen bir söylemi benimsemiştir. Söz konusu ihtiyaca muhtaç olanlar için sıkça kullanılan ortak ifade *"şunun bunun ianesiyle geçinmekde*

idüğü" olmuştur. Yetkililer kayıtları tutarken çalışabilir olmasına rağmen kendi tercihi sonucu işsiz olanları da göz ardı etmemiş ve karşılaştığımız bir örnekte *"erbab-ı kitabetten olduğu halde aylak idüğü"* ifadesini kullanarak kişinin tembelliğini vurgulamışlardır.

Yukarıda ayrıntılarıyla sunulan Selaniklilere ait kimlikler kapsamında değerlendirilemeyerek nadiren karşılaşılan ancak tüm resmin çizilmesinde etkisi olabilecek sair kimlikler de mevcuttur. Kayıtlar içerisinde tek bir Müslüman hanede karşılaştığımız *"uteka"* (azat edilmiş köle) sıfatı yanında birçok erkeğin *"kayınvalidesi/kayınpederi/zevcesi/pederi/validesi/biraderi/hemşiresi/amucazadesi hanesinde sakin"* ibaresiyle yazılmış olması hanelerde yaşayan ailelerin çeşitlilik ve yapılarını izah edebilecek ayrıntılardır. Bunlar yanında dikkat çeken bir diğer konu ise şehrin eski sakinlerinin de bu kayıtlarda yer almasıdır. *"Mürd olduğu", "fevt idüğü"* gibi ifadelerle terk-i hayat etmiş olanların mahallenin ekonomik yapısı içerisindeki yerlerinin gösterilmesi kaydıyla yazıldığı açıkken, başka bir mahalleye veya başka bir şehre taşınmış olanların hesaba katılabilmesi için de *"... nakl etmiş olduğu"* ibaresi kullanılmıştır. Burada dikkat çeken bir ayrıntı ise mahalli idarecilere bilgi vermeksizin şehirden ayrılanların *"diyar-ı ahere firar etmiş idüğü", "mahali na-malum olduğu", "iflasa çıkub firar etmiş idüğü"* gibi açıklayıcı ifadelerle kaydedilmiş olmalarıdır. Bu surette görülmektedirki iktidar, şehirde olsun veya olmasın her bir Selaniklinin güncel durumunun tespitine önem vermiş ve çaba sarf etmiştir.

Sonuç

Dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün "birimler ancak bağıntılarıyla tanımlanabilir" düşüncesinden hareketle Selanik şehrindeki her bir ayrıntının bir değeri ifade ettiği ve bunun anlamlandırılması için diğer ayrıntılarla ilişkisinin tesis edilmesinin zaruri olduğu kanaatindeyiz. Sosyo-ekonomik verileri yansıtan temettuat defterlerinin içerdiği ayrıntıların yorumlanmasıyla ortaya konan alt kimlikler, değişimin ortasında başkalaşan bireyleri ve onların iktidar nezdindeki varlık inşaalarını ortaya koymaktadır. Ayrıntılar bağlamında her küçük parçanın ele alınması ve bunların bağıntılarıyla değerlendirilmesi aslında dini, ekonomik ve sosyal kimliklerin görünmez duvarlar olduğunun anlaşılmasına vesile olabilecek ve varlığını iddia ettiğimiz Selaniklilik ile Osmanlıcılık üst kimliğinin söz konusu bu değişim dönemi için esas olduğunu yansıtacaktır. Burada sadece bu küçük birimleri ortaya çıkarıp Selaniklilerin sosyal dünyasına ışık tutmakla iktifa edilmiş ve bağıntılar arasındaki ilişkilerin değerlendirmesinin daha kapsamlı bir çalışmaya muhtaç olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

Adanır F.-Faroqhi S. (2011). *Osmanlı ve Balkanlar*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Akyalçın Kaya, D. (2013). *Les Sabbatéens Saloniciens (1845-1912): Des Individus Pluriels Dans Une Société Urbaine En Transition.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Akyalçın Kaya, D. (2014). ""Living off others' aid": The Socioeconomic Structure of Salonica's Jews in the Mid-Nineteenth Century", *Jewish History*, 28, s. 313-336.

Altınöz, İ. (2013). *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*. TTK Yay., Ankara.

Anastassiadou, M. (2010). *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912).* Çev. I. Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Arkonaç, S. A. (2008). *Sosyal Psikolojide İnsanları Anlamak – Deneysel ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Nobel Yay., İstanbul.

Bayramoğlu Alada, A. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. Sümer Kitabevi, İstanbul.

BOA., ML.VRD.TMT.d, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Temettuat Defterleri), 11464;11466; 11470; 11537; 11546; 11577; 11587; 11620; 11679; 11699; 11719; 11726; 11758; 17652; 11487; 11654; 11655; 11536; 11537; 11566; 11609; 11621; 11635; 11671; 11682; 11725; 11761; 11604; 11464.

Çakılcı, D. (2017). "Selanik Şehrinden Bir Kesit: 19. Yüzyıl Ortasında Çavuş (Vlatadon) Manastırı Mahallesi", *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi CEDRUS*, V, s. 447-462.

Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü*. Çev. I. Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Gökaçtı, M. A. (1997). "1845 Yılında Selanik", *Toplumsal Tarih*, 168, s. 15-22.

Gökaçtı, M. A. (2002). "1845 Yılında Selânik'teki Müstemin Tüccarlar", *Toplumsal Tarih*, 224, s. 4-10.

Karpat, K. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Çev. D. Özdemir, İmge Kitabevi, İstanbul.

Koyuncu, A. (2004). "Osmanlı Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, s. 201-212.

Kütükoğlu, M. (1995). "Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten,* LIX/225, s. 395-418.

Lory, B. (2014). "Solun, Bir Slav Kenti mi?", *Selânik 1850-1918*, Der. G. Veinstein, İstanbul, s. 163-174.

Mazower, M. (2013). *Selanik Hayaletler Şehri*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Molho, R. (2005). *Selanik Yahudileri 1856-1919, Özel Bir Cemaat.* Çev. P. Abacı, İstanbul.

Ortaylı, İ. (1999). "Osmanlı Kimliği", *Türk Yurdu*, 143, s. 21-27.

Özcoşar, İ. (2012). "Şehir ve Kimlik: Mardinli Kimliklerin Tarihi Arkaplanı", *Civilacademy*, 10 (1-2), s. 169-204.

Özcoşar, İ. (2015). "Şehir ve Eşraf: Osmanlı Diyarbekir'inde Eşraf", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/53, s. 127-144.

Öztürk, S. (2003). "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/1, s. 287-304.